

2017

DISKRIMINACIJA ROMA NA PODRUČJU TUZLANSKOG KANTONA

NIVO ZNANJA O DISKRIMINACIJI I POJAVnim OBlicima
DISKRIMINACIJE U ROMSKIM ZAJEDNICAMA NA PODRUČJU
TUZLANSKOG KANTONA

Udruženje žena Romkinja
"Bolja budućnost"

Diskriminacija Roma na području Tuzlanskog kantona
Nivo znanja o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije u romskim zajednicama na području Tuzlanskog kantona

Udruženje žena Romkinja "Bolja budućnost" Grada Tuzla

IMPRESSUM:

Autorica:
Aldijana Musli

Lektura:
Ivana Grgić

Prelom i dizajn:
"OFF-SET" Tuzla

Izdavač:
Udruženje žena Romkinja "Bolja budućnost" Grada Tuzla

Za izdavača:
Indira Bajramović

Tiraž:
100

Štamparija:
"OFF-SET" Tuzla

Ovo istraživanje objavljeno je u okviru programa "Jednakost za sve: Koalicija organizacija civilnog društva u borbi protiv diskriminacije" kroz Program grantova u okviru kojeg Udruženje žena Romkinja „Bolja budućnost“ iz Tuzle provodi projekat **Prevencija i doprinos borbi protiv diskriminacije prema Romima i Romkinjama na Tuzlanskom kantonu**. Projekat finansiraju USAID i Fond otvoreno društvo BiH.

Open
Society Fund
Bosnia & Herzegovina

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Disclaimer: Ovaj izvještaj je objavljen uz podršku američkog naroda preko Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Autori ove publikacije su odgovorni za njen sadržaj i stavovi koji su u njoj izneseni ne odražavaju stavove USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

Sažetak	3
Uvod.....	4
Metodologija istraživanja	6
Rezultati	7
Zaključci	24
Preporuke	25

Sažetak

Romi su najbrojnija nacionalna manjina u Bosni i Hercegovini, a prema dostupnim podacima dobijenim u okviru procesa evidentiranja romskih potreba i drugim istraživanjima, Romi su i najugroženija nacionalna manjina po svim društvenim parametrima koji se uzimaju u obzir prilikom procjenjivanja socijalnog statusa neke zajednice ili društvene grupe. Od svih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini nijedna se ne nalazi u socijalnom položaju koji je po svojoj težini i problematičnosti imala sličan položaj kao romske manjine, čiji predstavnici žive skoro na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, tačnije na prostoru 71 opštine¹a u 30 od njih u značajnijem broju.

Romi su najveća etnička manjina u Bosni i Hercegovini, a njihov broj se procjenjuje na 50.000 do 80.000. Većina živi u dosta težim životnim uslovima u odnosu na ostale građane, bez obrazovanja, osnovnog primanja i zdravstvenog osiguranja. Iz ovoga slijedi da se Romi suočavaju sa mnogobrojnim problemima, socijalnom isključenosti i često su žrtve diskriminacije.

Projekat „Prevencija i doprinos borbi protiv diskriminacije prema Romima i Romkinjama na Tuzlanskom Kantonu“ ima za cilj da doprinese prevenciji i borbi protiv diskriminacije prema romskoj nacionalnoj manjini na Tuzlanskom kantonu. Rezultati istraživanja će biti predstavljeni predstvincima vlasti, nadležnim institucijama i široj javnosti kako bi se ukazalo na potrebu za ozbiljnijim bavljenjem suzbijanja diskriminacije sa kojom se susreće romska populacija.

Ova analiza predstavlja pregled rezultata dobijenih ovim istraživanjem koje su u pet općina: Tuzla, Lukavac, Gračanica, Živinice i Banovići odsnosno 33 Tuzlanskog kantona proveli pet romskih terenskih radnika/ca. Istraživanje se zasnivalo na primjeni upitnika, posebno dizajniranog za potrebe ovog istraživanja. Istraživanje je urađeno na uzorku od 2000 ispitanika, starosne strukture koja je podijeljena u četiri kategorije.

Istraživanje je pokazalo da većina ispitanih Roma i Romkinja živi u prigradskim naseljima i da uglavnom imaju nizak stepen obrazovanja, gdje većina ima završeno tek nekoliko razreda osnovne škole. Skoro polovina ispitanih osoba nije zaposlena, dok preostali ostvaruju prihode kroz sezonski rad, rad na crno, socijalnu pomoć ili primaju penziju.

Većina Roma i Romkinja ne razumije pojам diskriminacije i miješa ga sa nasiljem u porodici i ostalim oblicima povreda ljudskih prava. Analizom dobijenih odgovora smo ustanovili da se oko 60 slučajeva mogu okarakterisati kao situacije u kojima je vidljivo diskriminatorno ponašanje i prakse čiji je uzrok činjenica da su po vidljivim karakteristikama pripadnici određene manjinske grupe tretirani drugačije: najčešće su bili diskriminisani zato što su Romi i Romkinje, a na osnovu izgleda i boje kože. Bitno je naglasiti da je percepcija diskriminacije i njenih oblika među Romskom populacijom ne toliko zadovoljavajuća, ali ti podaci nam daju uvid u niz drugih problema ove populacije.

Analiza rezultata nam je ukazala i na to da su žene u većem broju izložene diskriminaciji ali i oblicima nasilja kako su opisale u ličnim iskustvima sa diskriminacijom.

Pozitivan podatak koji smo dobili analizom rezultat pokazuje da bi više od 59% ispitanika prijavilo diskriminaciju. Ipak, iako bi više od polovine ispitanika bilo spremno prijaviti diskriminaciju ostaje dosta prostora da se i preostalih 41,4% odluče da prijave diskriminaciju u slučaju da im se desi.

Također jako interesantan je podatak, da osobe koje bi prijavile diskriminaciju najviše povjerena imaju u policiju (25,7%,) za koju smatraju da im može pružiti podršku kada dožive diskriminaciju.

Glavni zaključak istraživanja ukazuje na potrebu da se povećaju napor u edukovanju romske populacije o njihovim osnovnim pravima, pojmu diskriminacije, te kome i kako se obratiti u slučaju diskriminacije. Sa druge strane nadležni koji provode zakone i koji kroz svoju djelatnost služe kao servis svim građanima trebaju imati više sluha i strpljenja kada rade sa romskom populacijom kako bi na kraju dostigli jednakost i ravnopravnost svih građana u našem društvu. Ovo se posebno odnosi na uposlenike/ice javnih ustanova (domovi zdravlja, škole), budući da se analizom dobijenih odgovora utvrdilo da je bilo potencijalno diskriminatornih praksi prema pripadnicima romske populacije od strane ovih uposlenika.

¹MLJPI (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice) je od novembra 2009. do marta 2010. godine obavilo sveobuhvatno istraživanje o potrebama Roma i formiralo kontinuiran sistem evidencije romskih potreba (ERPBIH)

Uvod

Pojam i oblici diskriminacije

Diskriminacijom, u smislu Zakona o zabrani diskriminacije, smatraće se svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, polnog izražavanja ili orientacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života.²

Zabrana diskriminacije primjenjuje se na sve javne organe kao i na sva fizička ili pravna lica, kako u javnom tako i u privatnom sektoru, u svim oblastima, a naročito: zaposlenja, članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanja, obuke, stanovanja, zdravstva, socijalne zaštite, dobara i usluga namijenjenih javnosti i javnim mjestima, te obavljanja privrednih aktivnosti i javnih usluga.³

Oblici diskriminacije koje Zakon o zabrani diskriminacije navodi su: izravna diskriminacija, neizravna diskriminacija, seksualno (spolno) uznemiravanje, uznemiravanje, propuštanje razumne prilagodbe, poticanje na diskriminaciju, segregacija, viktimizacija te teži oblik diskriminacije.

Diskriminacija po etničkoj pripadnosti

Kada govorimo o diskriminaciji na osnovu etničke pripadnosti govorimo o procesu sistematskog stereotipiziranja i diskriminacije manjina. Socijalna isključenost romske populacije očituje se prije svega u tome što su i pojedinci i čitave porodice gurnuti na margine društva, te spriječeni da u svom punom kapacitetu učestvuju u ekonomskim, društvenim i kulturnim tokovima, prije svega zbog siromaštva i/ili nedostatka osnovnih znanja i mogućnosti za obrazovanje i zaposlenje.

Romi su najbrojnija nacionalna manjina u Bosni i Hercegovini, a prema dostupnim podacima dobijenim u okviru procesa evidentiranja romskih potreba⁴ i drugim istraživanjima⁵.

Što se tiče diskriminacije u području Bosne i Hercegovine, podaci Strategije za rješavanje Roma iz 2005. godine pokazuju da su Romi, od 17 nacionalnih manjina, u najugroženijom položaju u BiH⁶. To se ogleda u nemogućnosti ostvarivanja prava u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, očuvanja zdravlja i stambenog zbrinjavanja. Prema podacima Anti –

²Član 2, stav 1, Zakona o zabrani diskriminacije

³Član 2, stav 2, Zakona o zabrani diskriminacije

⁴MLJPI (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice) je od novembra 2009. do marta 2010. godine obavilo sveobuhvatno istraživanje o potrebama Roma i formiralo kontinuiran sistem evidencije romskih potreba (ERPBIH).

⁵istraživanja OSCE, Save the Children Norvey, UNICEF, UNHCR

⁶Strategija BiH za rješavanje problema Roma, Sarajevo, 2005.

diskriminacionionog programa, prikupljenih povodom Međunarodnog dana Roma, više od 95% Roma je nezaposleno, a nezvanično preko 50% Roma nije uključeno u zdravstveni ili obrazovni sistem.⁷ Uprkos čestoj perepciji da Romi nisu zainteresovani za obrazovanje, kvalitativna istraživanja pokazuju da većina Roma prepoznaje nizak nivo obrazovanja kao temeljni uzrok siromaštva i marginalizacije i smatraju obrazovanje važnim za svoju djecu. S druge strane, opšte je poznato da romska djeca trpe diskriminaciju u školi, a to, zajedno sa porodičnim siromaštvom, obeshrabruje brojnu romsku djecu od punog učešća u obrazovnom procesu. Niže stope učešća romske djece i omladine u obrazovanju⁸ ozbiljno ograničavaju njihove kapacitete i mogućnosti za učešće u redovnom društvenom, ekonomskom i političkom životu te ih čini osjetljivim na izrabljivanje, siromaštvo, zlostavljanje i nezaposlenost.⁹

Sveprisutno neposjedovanje odgovarajućih dokumenata kod mnogih romskih porodica ograničava njihov pristup zdravstvenim uslugama i davaocima zdravstvene zaštite i tako dodatno pogoršava njihovo loše zdravstveno stanje. Djeca u dobi do 18 godina su automatski osigurana ali zbog niskog nivoa zaposlenosti i pohađanja škole manja je vjerovatnoća da će Romi automatski imati zdravstveno osiguranje, dok se nezaposleni odrasli moraju prijaviti na biro za zapošljavanje da bi ostvarili pravo na zdravstveno osiguranje.¹⁰

Neravnopravan položaj Roma je posebno vidljiv u Ustavu Bosne i Hercegovine. Činjenica da Ustav BiH u preambuli garantira prava prije svega konstitutivnim narodima otvorila je pitanje položaja „ostalih“ u koje se ubrajaju i nacionalne manjine. Ustavom BiH, članovima 4. i 5. uspostavljenje takav odnos da se pri izboru delegata u Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH i tročlano Predsjedništvo BiH biraju samo predstavnici tri konstitutivna naroda: Bošnjaka, Srba i Hrvata. Ustavna kategorija „ostali“, koju prema Ustavu BiH, čini 17 nacionalnih manjina i svi oni koji se ne identificiraju kao konstitutivni narodi, nisu u prilici da se kandidiraju na spomenute najviše političke pozicije. Postalo je jasno da se radi o očitoj diskriminaciji i neravnopravnosti jednog dijela građana BiH da sudjeluju ravnopravno u izborima za najodgovornije funkcije na nivou BiH.¹¹

Zakonski okvir

Zakonski okvir i odredbe za zaštitu prava nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini čine Ustav Bosne i Hercegovine¹² i zakoni o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, te Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini.

Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine¹³ je usvojen 2009. godine, a izmijenjen i dopunjjen 2016. godine. Uspostavlja sistem za suzbijanje diskriminacije prema evropskim standardima. Zakonom se diskriminacija zabranjuje po svim osnovima i u svim oblastima, svugdje.

⁷<http://www.diskriminacija.ba/vi%C5%A1e-od-95-nezaposlenih-roma-u-bih>

⁸Save the Children, Denied a Future? The Right to Education of Roma/Gypsy and Traveller Children in Europe (Uskraćenabudućnost? Pravo na obrazovanje djece Roma/Cigana i Putnika), Save the Children, 2001.

⁹Položaj romske djece i porodica u Bosni i Hercegovini, Unicef, Sarajevo, 2013

¹⁰European Commission Against Racism and Intolerance, ECRI Report on Bosnia and Herzegovina (Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije, Izvještaj ECRI o Bosni i Hercegovini), (usvojen 7.12.2010.), Strazbur, 2011.

¹¹Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH uz podršku Misije OSCE u BIH/Ureda zademokratske institucije i ljudska prava ODIHR, sarajevo 2013

¹²Dostupan na: http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

¹³Dostupan na: <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-zabrani-diskriminacije-u-BiH.pdf>

Bosna i Hercegovina je 2002. godine ratificovala Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina,¹⁴ čime je preuzeo obavezu da aktivnom politikom, zakonima i drugim aktima radi na ostvarivanju načela utvrđenih ovom konvencijom. Ubrzo nakon toga, 2003. je usvojen Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine.¹⁵ Romima, pored drugih manjina, ovim je priznat status nacionalne manjine, čime se garantira zaštita prava koja su posebno važna za manjine, a naročito u oblasti historije, kulture, običaja, tradicije, jezika, pisma, obrazovanja, vjerskih sloboda i dr.

Kada govorimo o pravima Roma, međunarodni standardi ljudskih prava zahtijevaju da država osigura Romima jednako uživanje ljudskih prava kao svim drugim osobama na svojoj teritoriji, bez diskriminacije. Prema međunarodnim standardima svakome su dostupna sva prava i slobode bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, spol, jezik, religija, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovina, rođenje ili neki drugi status¹⁶, te se države članice obavezuju da poštuju i da jamče priznata prava svim pojedincima koji se nalaze na njenoj teritoriji i potpadaju pod njenu vlast bez ikakvog razlikovanja, naročito u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili svakog drugog uvjerenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugog statusa.¹⁷

BiH je slijedeći obaveze preuzete ratificiranjem Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije donijela Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH, a doneseni su i zakoni o zaštiti prava manjina u entitetima.¹⁸ Zakon o manjinama utvrđuje prava i obaveze pripadnika nacionalnih manjina u BiH, kao i obaveze organa vlasti u BiH da poštuju i štite, čuvaju i razvijaju etnički, kulturni, jezički i vjerski identitet svakog pripadnika nacionalne manjine u BiH, koji je državljanin BiH.¹⁹

Metodologija istraživanja

Na prostoru Tuzlanskog kantona živi prema nezvaničnim podacima približno 15.000 Roma i time zauzima prvo mjesto po brojnosti Roma po kantonima. Zbog toga je odabrana ova lokacija, te je istraživanje obuhvatilo sljedeće općine: Tuzla, Lukavac, Banovići, Živinice i Gračanica.

Upitnik je primijenjen sa ciljem da pruži uvid u nivo znanja o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije u romskim zajednicama na prostoru Tuzlanskog Kantona. Istraživanje je urađeno na osnovu ranije razvijenog polu-struktuiranog intervjua koji se nalazi u aneksu ovog dokumenta. Upitnik je trebao dati uvid u:

---

¹⁴Dostupna na:

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c12ff>

¹⁵Dostupan na: <http://bhric.ba/dokumenti/BHS%2020%20Zakon%20o%20manjinama.pdf>

¹⁶Član 2.stav. 1. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima

¹⁷Član 2. stav 1. Pakta o građanskim i političkim pravima i član 2. stav 2 Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

¹⁸“Službeni list BiH”, broj: 12/03

¹⁹Član 5. propisuje da „pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na slobodu okupljanja radi izražavanja svojih kulturnih, vjerskih, obrazovnih, socijalnih, ekonomskih i političkih sloboda, prava, interesa, potreba i identiteta“, a članom 6. Da „BiH omogućava i finansijskipomaže održavanje i razvitak odnosa između pripadnika nacionalnih manjina u BiH sa pripadnicima istih nacionalnih manjina u drugim državama i sa narodima u njihovim matičnim državama“.

- a) demografsku sliku romske populacije koja živi na prostoru Tuzlanskog kantona,
- b) informacije koliko Romi i Romkinje poznaju i prepoznavaju oblike diskriminacije i sam Zakon o zabrani diskriminacije,
- c) da li su upoznati sa mehanizmima zaštite od diskriminacije,
- d) ali su koristili/da li bi koristili mehanizme zaštite od diskriminacije.

Prije početka istraživanja odbrano je 5 terenskih radnika/ca (2 žene i 3 muškarca) koji žive u općinama Tuzla, Lukavac, Banovići, Živinice i Gračanica i koji su ranije bili angažirani kao terenski radnici/ce kroz projekte udruženje žena Romkinja "Bolja budućnost". Oni su odabrani jer imaju iskustvo u terenskom radu i dolaze iz općina u kojima je provedeno istraživanje. Na taj način nisu bili nepoznati ljudima u zajednicama i nisu imali poteškoće u provođenju istraživanja. Prije početka terenskog rada održan je dvodnevni trening za terenske radnike/ce na teme Diskriminacija (Pojam i oblici diskriminacije, kako prepoznati diskriminaciju, značaj Zakona o zabrani diskriminacije, oblici i mehanizmi zaštite od diskriminacije) i osnove i principi terenskog rada.

Nakon održanog treninga terenski radnici/ce su počeli sa radom na terenu u trajanju od tri mjeseca od 16. Oktobra 2016- 16. Januara 2017 godine. Svaki terenski radnik/ca su trebali dostaviti 400 popunjениh upitnika u navedenom periodu.

Rezultati

U ovom poglavlju ćemo prezentirati ključne nalaze terenskog istraživanja provedeno u pet općina u Tuzlanskom kantonu.

Terensko istraživanje je provedeno u gradu Tuzla odnosno naseljima Pasci, Bukinje, Centar, Kiseljak, Mitahovići, Krojčica, Miladije i Bankerova. U općini Lukavac u naseljima Dobošnica, Centar, Donje crveno brdo, Koksara, Poljice (Svatovac), Kuljeno, Slatina, Smećara, Puračić i Prokosovići. U općini Gračanica u naseljima Škahovica, Centar, Orahovica i Grabovac. Općina Živinice u naseljima Centar, Karaula, Ciljuge 1, Ciljuge 2, Stara pruga i Đurđevik. I općina Banovići u naseljima Centar, Čubrići, Oskova, Kojšino i Omazići.

Obzirom da je upitnik za prikupljanje podataka sa terena sačinjen od četiri dijela, i sami rezultati će biti prezentirani u četri dijela. Ti dijelovi su: "sociodemografski podaci", "poznavanje pojma diskriminacije", "lična iskustva sa diskriminacijom, "i "poduzete mjere i reakcije na diskriminaciju".

"Sociodemografski podaci"

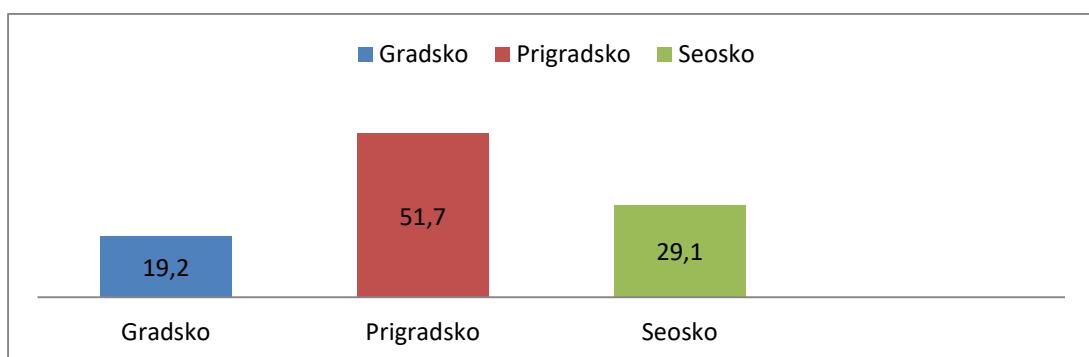
Istraživanje je urađeno na uzorku od 2000 ispitanika starosne strukture koja je podijeljena u četiri kategorije 18-25 godina, 26-35 godina, 36-45 godina i 46+ godina. Možemo reći da je uzorak prilično ujednačen po pitanju spola i starosti ispitanika.

Tabela 1. Spol i dob ispitanika

Starosna struktura	Spol i dob ispitanika		Broj ispitanika	Postotak
	Ženski	Muški		
18-25	248	241	489	24,45%
26-35	298	281	579	28,95%
36-45	288	305	593	29,65%
46+	178	161	339	16,95%
Ukupno	1012	988	2000	100%

Više od polovine ispitanika nastanjuje prigradsko područje odnosno skoro 52%. Kao razlozi zašto je baš ovoliki procenat Roma i Romkinja nastanjen na ovom području je lakši pristup sekundarnim sirovinama i pronalaženje zaposlenja. U gradskom području živi 19% dok je 29% osoba nastanjeno u seoskom području.

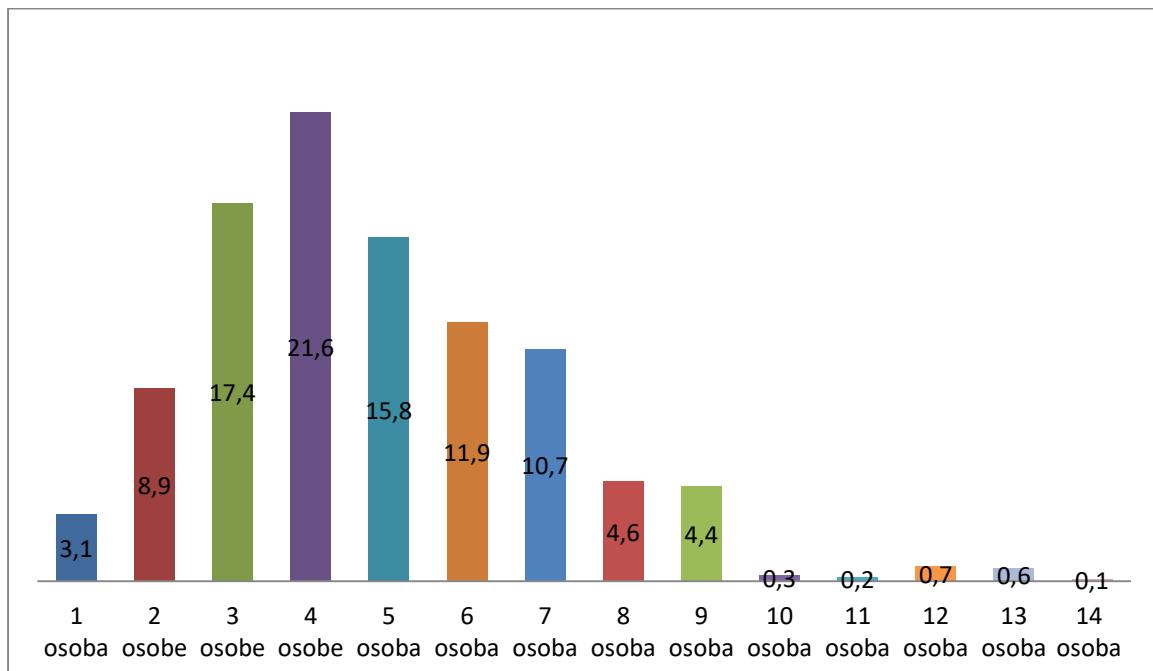
Grafikon 1. Tip naselja

Prema specijalnom izvještaju o položaju Roma u Bosni i Hercegovini²⁰na prostoru Tuzlanskog kantona živi između 15.000 i 17.000 Roma. Podatak dobijen ovim istraživanjem pokazuje da je istraživanjem obuhvaćeno 9560 osoba. U prosjeku broj članova po domaćinstvu je 5 osoba.

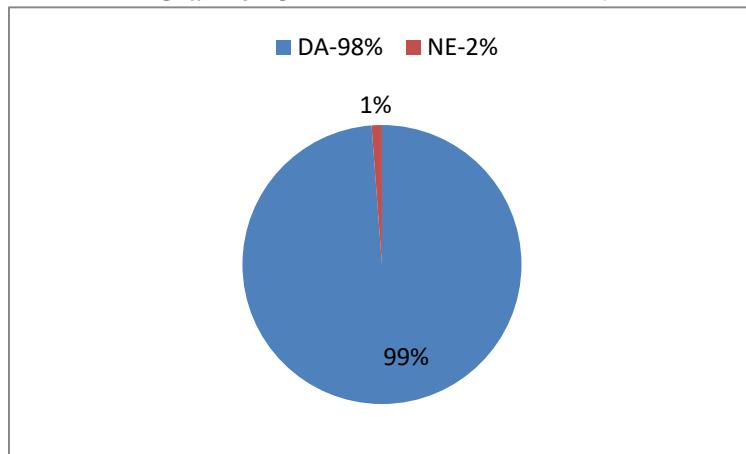
²⁰ Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine „Specijalni izvješatj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini“ 2013, str 23

Grafikon 2. Broj članova domaćinstva

Nadalje je postavljeno pitanje o posjedovanju ličnih dokumenata i dobili smo jako pozitivne rezultate. Zahvaljujući angažmanu udruženja žena Romkinja "Bolja budućnost" Grada Tuzla ali i projekata drugih nevladinih organizacija, kao što su udruženje Vaša prava BiH te UNHCR-a vidljiv je veliki napredak u posjedovanju ličnih dokumenata romske populacije. Važnost podataka dobijenih ovim istraživanjem je u tome da pokazuje da romska populacija na području Tuzlanskog kantona skoro 100% posjeduje lične dokumente. Razlozi zašto su neke usluge i prava i dalje uskraćena ovoj populaciji koja živi na prostoru Tuzlanskog kantona bi trebalo ispitati. Rezultate možete pogledati u grafikonu broj 3.

Grafikon 3. Da li imate ličnu kartu?

Kada je u pitanju zdravstveno osiguranje više od tri četvrtine ispitanih osoba je zdravstveno osigurano. Dok je nešto više od 20% ispitanika zdravstveno neosigurano.

Tabela 2. Da li imate zdravstveno osiguranje?

Da li imate zdravstveno osiguranje?				
Ponudeni odgovor	Spol		Broj ispitanika	Postotak
	Ženski	Muški		
DA	39,2%	38,1%	1545	77,3%
NE	12,5%	10,3%	455	22,8%
Ukupno	51,7%	48,4	2000	100%

Romima u FBiH je zagarantirano pravo na zdravstvenu zaštitu, kao i svim građanima FBiH i uslov ostvarivanja ovog prava je da se prethodno ispune uvjeti propisani Zakonom o zdravstvenom osiguranju. Također, veliki broj Roma koji ispunjava odgovarajuće zakonske uvjete ne poznaje svoja prava i način kako ih ostvariti. Nadalje, iz činjenice da je izuzetno mali broj Roma zaposlen, bilo u javnom bilo u privatnom sektoru, proizlazi i činjenica da je skroman broj onih koji imaju zdravstveno osiguranje i pristup zdravstvenoj zaštiti po toj osnovi²¹u odnosu na generalno stanovništvo.

Zavod za javno zdravstvo Tuzlanskog kantona je u svom dopisu upućenom Institutiji ombudsmena ukazao da su u 2012. godini u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice izdvojena sredstva u iznosu od 128.000,00 KM u svrhu podrške implementacije Akcionog plana za zdravstvenu zaštitu Roma na području FBiH i ista su realizirana putem Zavoda za javno zdravstvo FBiH, uz prethodnu konsultaciju sa romskim udruženjima. Zavod za javno zdravstvo Tuzlanskog kantona je implementirao sredstva u iznosu od 35.000,00 KM za implementaciju projekta „Ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu i podizanje svijesti romske populacije iz oblasti zaštite zdravlja“. Od navedenog iznosa, 12.000,00 KM je utrošeno za dobrovoljno zdravstveno osiguranje na godinu dana 34 pripadnika romske populacije koji se ne mogu osigurati na drugi način. Putem centara za socijalni rad dodatno je osigurano oko 160 osoba, a putem Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta je osigurano 50 osoba. Ovo su bila isključivo dostupna sredstva za zdravstvenu zaštitu Roma na području Tuzlanskog kantona.²²

Kada su u pitanju aktivnosti udruženja „Bolja budućnost“ kroz redovne aktivnosti udruženja u 2016. godini je preko 30 osoba ostvarilo pravo na zdravstveno osiguranje, a 70 djece je dobilo markice za zdravstveno osiguranje.

Ranije u tekstu je rečeno od strane Ministarstva zdravlja FBiH da veliki broj romske populacije ne posjeduje validne dokumente da bi ostvarili svoja prava. Međutim našim

²¹ „Specijalni izvještaj o položaju Roma u BiH“, Institutija Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2013.dogine, str. 36

²² „Specijalni izvještaj o položaju Roma u BiH“, Institutija Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2013.dogine, str. 37

istraživanjem smo dobili podatak da 99% ispitanika obuhvaćeni ovim istraživanjem imaju dokumente ali da 22,8% nema zdravstveno osiguranje.

Iz navedenog proizilazi preporuka za buduće analize položaja romske populacije na Tuzlanskom kantonu istraže i ustanovi stvarni broj zdravstveno neosiguranih lica i da se ustanove stvari uzroci neostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu.

Prema trenutnim podacima na evidenciji nezaposlenih lica u JU Služba za zapošljavanje Tuzlanskog kantona iz oktobra 2016. godine evidentirano je ukupno 592 Roma, a navedenim Programom je predviđeno sufinansiranje poslodavaca za zapošljavanje Roma u iznosu od po 625,00 KM mjesечно po jednoj osobi za vrijeme od 12 mjeseci, što je 7.500,00 KM po jednoj osobi. Vlada Tuzlanskog kantona dala je saglasnost na Odluku o doznačavanju 45.000,00 KM JU Služba za zapošljavanje Tuzlanskog kantona za realizaciju V Programa zapošljavanja Roma. Prema navedenom Programu ukoliko poslodavac koristi sredstva Programa i zaposli osobu romske nacionalnosti sa evidencije nezaposlenih dužan ga je zadržati u radnom odnosu najmanje godinu dana i obavezuje se da istovremeno neće otpustiti postojeće zaposlenike radi zapošljavanja osoba romske nacionalnosti po ovom Programu.

Ovim istraživanjem smo htjeli ispitati na koji način ispitanici ostvaruju prihode. Ispitanici su imali ponuđene odgovore koji glase: zaposlen, nezaposlen, sezonski rad, rad na crno, socijalna pomoć, penzioner/ka.

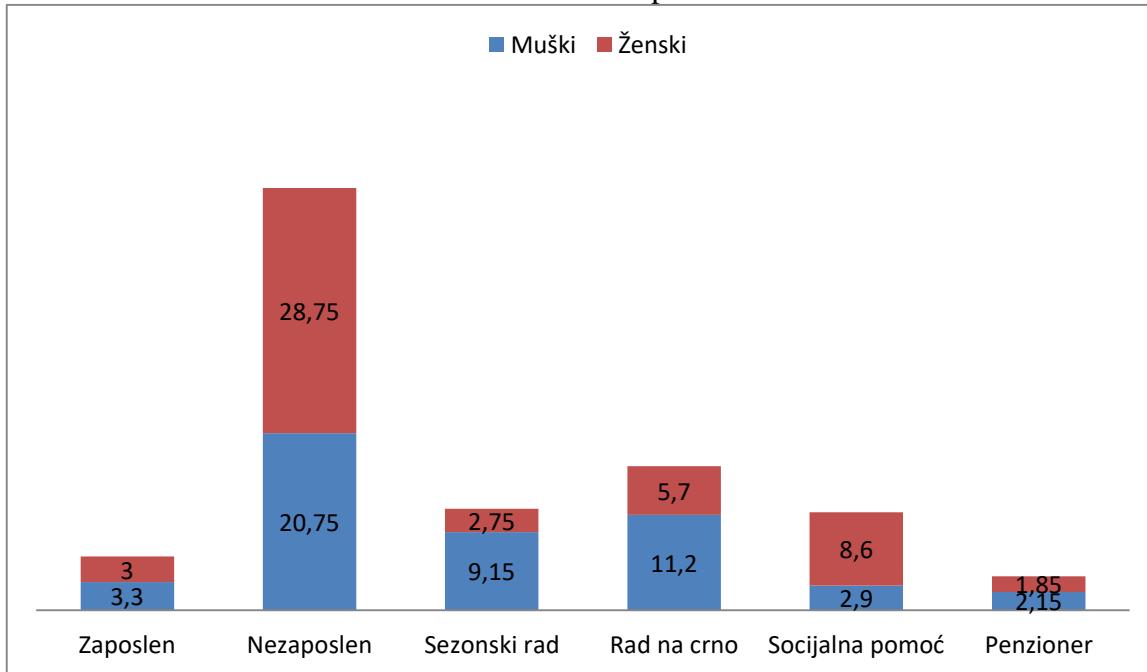
Interesantno je kada uporedimo podatak dobijen ovim istraživanjem da je čak 49% nezaposleno što uveliko prelazi broj nezaposlenih osoba koje se nalaze na evidenciji JU Službe za zapošljavanje Tuzlanskog kantona gdje imamo samo 592 osoba na evidenciji. Iz ovoga možemo zaključiti da veliki broj Roma i Romkinja nije prijavljeno na evidenciju nezaposlenih osoba.

Nadalje u grafikonu broj 4 je vidljivo da od ukupnog broja nezaposlenih skoro 29% čine žene. Osim toga vidljivo je da je svega **6% ispitanika zaposleno**. Preostali ispitanici ostvaruju neku vrstu prihoda tako što se bave sezonskim radom, radom na crno ili primaju penziju. Ali i u ovoj kategoriji je vidljivo da je manje žena koje ostvaruju prihode po ovom osnovu.

Socijalnu pomoć žene ostvaruju u većem procentu u odnosu na muškarce.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da je veliki broj Roma i Romkinja koji nisu na evidenciji za zapošljavanje tako da bi neke buduće aktivnosti trebalo usmjeriti na istraživanje razloga zašto sve nezaposlene osobe nisu na pomenutoj evidenciji. A znamo da ako su na evidenciji biroa za zapošljavanje da imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu, tako da bi se riješio dio problema vezano za zdravstvenu zaštitu. Također treba posvetiti više pažnje prema ženama u smislu osiguranja dodatnih edukacija, prekvalifikacija i dokvalifikacija kako bi se broj zaposlenih Romkinja povećao, jer je trenutno jasno vidljivo da su žene u težem položaju.

Grafikon 4. Izvor prihoda

Prema istraživanju Multiple Indicator Cluster Survey (MICS)²³ Podaci pokazuju da je preko 90 % muškaraca i iznad dvije trećine žena (69%) pismeno. Samo 16% žena koje su izjavile da nemaju formalno obrazovanje moglo je uspješno pročitati zadatu rečenicu, dok je ovaj procenat kod muškaraca bio veći i iznosio 64% procenata.²⁴

Prema podacima dobijenim ovim istraživanjem situacija se pokazala nešto drugačija. Rezultati preneseni u grafikonu broj 5- nivo obrazovanja, pokazuju da više od 50% ispitanika nema osnovno obrazovanje ili imaju nepotpunu osnovnu školu. Mnogo je veći broj žena u odnosu na muškarce da nemaju osnovno obrazovanje i ukazuje nam na razliku između obrazovanih Roma i Romkinja.

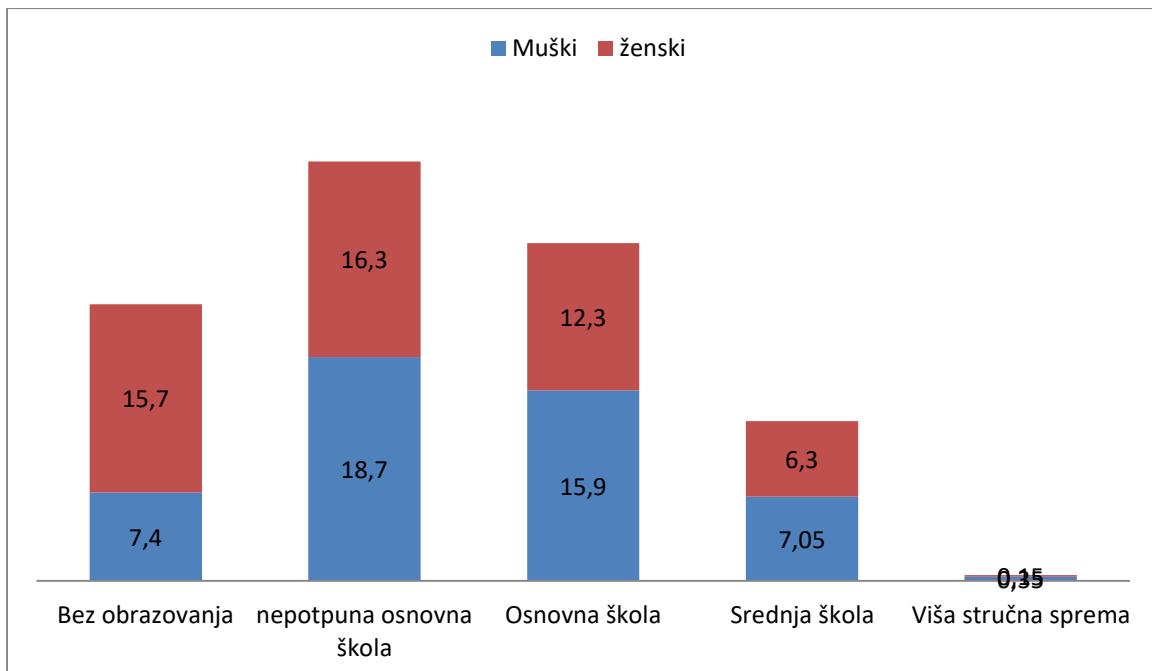
Razlozi za ovoliku razliku između muškaraca i žena su mnogobrojni kao što je rečeno u istraživanju „Rodna dimenzija uzroka odustajanja romske djece od obaveznog školovanja u zemljama regije“ u Bosni i Hercegovini. Kako je i očekivano najveći broj ispitanika tvrdi da su razlozi prekidanja ili neuključivanja u redovno školovanje, loši uvjeti stanovanja (57,8%) nemogućnost da se kupi sve što treba za školu (58,5%). Osim toga, još je razlog koji se navode kao bitni, a vezani su uz dati problem kao npr. sklapanje braka (21,3%), zapošljavanje i zarada (18,2%), loših ocjena i nemogućnosti da se završi razred (25,8%), nemogućnost da se

²³Multiple Indicator Cluster Survey (MICS) BiH 2011 - 2012 – Unicef
https://www.unicef.org/bih/media_21363.html

²⁴UNICEF Bosna i Hercegovina: Romska populacija istraživanje višestrukih pokazatelja 2011.–2012., X Pismenost i obrazovanje

izdrže provokacije od druge djece (6%) itd. Iz navedenog možemo uvidjeti da se problemi romske populacije „vrte u krug“ i samo proističu jedan iz drugog.²⁵

Grafikon 5. Nivo obrazovanja

Nadalje vidimo da samo 28% ispitanika ima završenu osnovnu školu, a svega 13% završenu srednju školu. Ovaj podatak nas ponovo vraća i na uzroke velikog broja nezaposlenih među romskom populacijom. Jer sa ovako malim stepenom obrazovanja teško je biti konkurentan na tržištu rada i naći bilo kakvo zaposlenje.

Iako je Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona u cilju potpunog obuhvatanja djece osnovnim vaspitanjem i obrazovanjem poduzelo niz konkretnih mjera i aktivnosti, predstavnici romskih organizacija sa pomenutog kantona nisu zadovoljni sa provođenjem aktivnosti. Naime, prema stavu udruženja Ministarstvo nije implementiralo, niti planira da odvoji sredstva za implementaciju Akcionog plana za Rome u segmentu obrazovanja²⁶.

Generalno možemo zaključiti da na polju obrazovanja romske populacije jesu vidljivi mali pomaci ali da je daleko od potpune implementacije Akcionog plana za obrazovne potrebe Roma u Bosni i Hercegovini. Iz svega navedenog proizilazi potreba da se povećaju napor i planiraju aktivnosti za zadržavanje romske djece posebno djevojčica u sistemu obrazovanja kako se ovakvi rezultati istraživanja ne bi ponavljali u budućnosti.

²⁵ „Rodna dimenzija uzroka odustajanja Romske djece od obaveznog školovanja u zemljama regije“. – BiH, 2012. godine, Care NWB, za područje BiH UŽR „Bolja budućnost“ str 21.

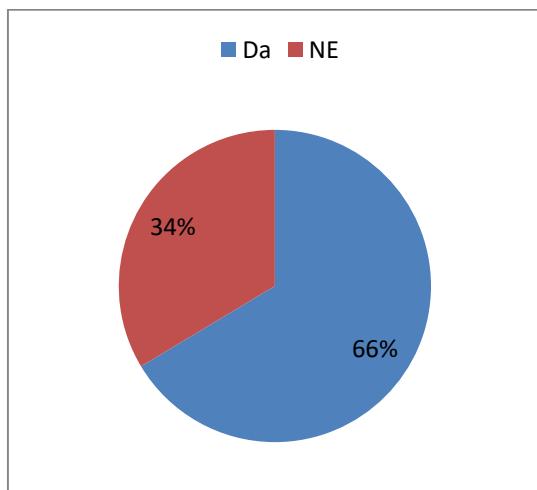
²⁶ „Izvještaj o realizaciji preporuka specijalnog izvještaja o položaju Roma u Bosni i Hercegovini“, Institucija Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine.

„Poznavanje pojma diskriminacije“

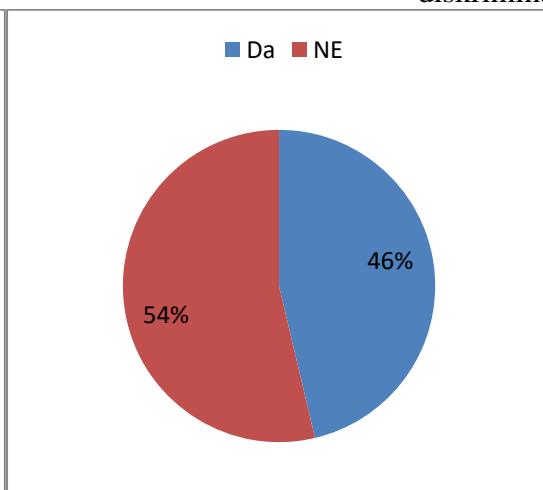
Drugi dio upitnika je sadržavao pitanja o tome da li ispitanici/ce znaju šta je to diskriminacija i da li mogu nabrojati oblike diskriminacije. U ovom dijelu ispitanici koji su pozitivno odgovorili da znaju šta je diskriminacija znali su nabrojati po najmanje tri oblika diskriminacije. Neki su naveli osnovne oblike diskriminacije navodeći direktnu i indirektnu diskriminaciju, dok su drugi navodili uglavnom uznemiravanje po zabranjenom osnovu odnosno vrijedanje zbog pripadnosti nacionalnoj manjini, boji kože i socijalnom statusu.

Interesantna je razlika između dva postavljena pitanja. 66% ispitanika je reklo da zna šta je to diskriminacija ali kada su trebali da navedu neke oblike diskriminacije manji je broj onih koji su znali nabrojati oblike diskriminacije. Više od polovine odnosno 54% ispitanika nije znalo odgovor na postavljeno pitanje.

Grafinon 6. Da li znate šta je diskriminacija?

Grafikon 7. Da li znate koji su oblici diskriminacije?

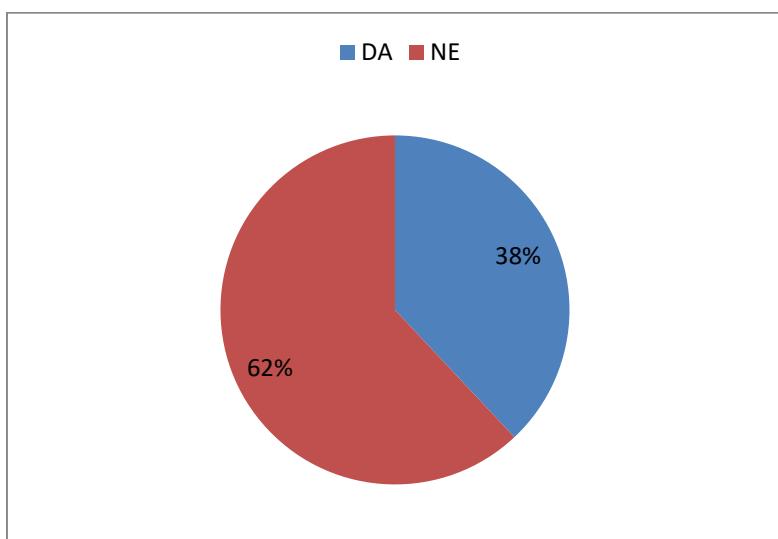

„Lična iskustva sa diskriminacijom“

Kada smo razgovarali o ličnim iskustvima uočili smo da ispitanici/ce ne znaju razliku između nasilja i diskriminacije. Iz dobijenih podataka možemo zaključiti da postoji potreba i mogućnost da buduće aktivnosti udruženja žena Romkinja „Bolja budućnost“ budu usmjerene na edukaciju Roma i Romkinja koji žive u Tuzlanskom kantonu, o nasilju i oblicima nasilja, kao i o tome šta je diskriminacija i koji su oblici diskriminacije.

Od ukupno 2.000 upitnika, u bazi odgovora koji se tiču situacija diskriminacije dostavljeni su podaci od ukupno 765 ispitanika (38% ukupnog broja ispitanika odgovorilo je barem na jedno od pitanja koja se tiču oblika diskriminacije koju je osoba sama doživjela i/ili oblika diskriminacije koju je doživio neko iz njihove bliže okoline).

Grafikon 8. Da li ste nekada bili diskriminisani?

Od ukupnog uzorka, 38% je pozitivno odgovorilo da su nekada bili diskriminisani. Od ovoga broja skoro 15% je tačno opisalo lično iskustvo odnosno situaciju kada su smatrali da su diskriminisani.

Ovdje je bitno napomenuti da je percepcija ispitanika o tome što je diskriminacija često zamijenjena sa situacijama nasilja u porodici. Prvo pitanje koje glasi *Da li ste ikada bili diskriminisani?* trebalo je da pruži uvid u učestalost diskriminacije među romskom populacijom, da doznamo postoje li neke specifične oblasti u kojima je ta diskriminacija više prisutna i učestalija, te šta je to što osobe romske populacije razumijevaju pod pojmom diskriminacije.

Od ukupno 765 odgovora, 142 ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje, tj. u bazi ne postoji odgovor. Stoga pretpostavljamo da 18,5% ovog uzorka ne smatra da su bili diskriminisani, a čak 81,4% ispitanika smatra da su bili diskriminisani barem jednom.

Ovaj procenat se čini jako veliki (percepcija diskriminacije izuzetno je visoka), no sljedeći korak analize samih odgovora daje informaciju da od svih 623 odgovora osoba koje misle da su diskriminisane, njih samo 62 se okvirno mogu svrstati pod neki pojam diskriminacije, što iznosi tek oko 10% (0,099%). To znači da 90% situacija koje su opisane nisu diskriminacija. Ovo nam daje do znanja da postoji bazično nepoznavanje šta diskriminacija jeste, ali isto tako daje uvid u veliki niz problema i oblasti kršenja svih ostalih (ljudskih) prava sa kojima se ova populacija susreće.

90% situacija i problema identificiranih kao "diskriminacija" su u većini slučajeva: fizičko i verbalno nasilje u porodici (otac za kojeg majka i djeca moraju prošiti, zanemarivanje starijih članova porodice, maltretiranje snaha i zetova od strane svekrva i punica, muževi koji redovno tuku žene i djecu itd.), verbalno vrijedjanje (od strane opće populacije, u svim situacijama, na ulici, u javnim ustanovama, trgovinama, školama, bolnicama), problem sa alkoholizmom u porodici, seksualno nasilje, podvođenje (udaja maloljetnih kćeri, pokćerki, "davanje" žena drugima za novac ili rakiju i sl.), mnogo predrasuda i stereotipa sa kojima se živi svakodnevno (svi "cigani" kradu, piju, lijeni su, smrde, i sl.), uskraćivanje prava na korištenje jezika (Romski jezik u školama), bullying u školi, izuzetni problemi za sve uključene strane u porodicama gdje su brakovi između Roma i ne-Roma (neprihvatanje

sredine u kojoj žive niti samih porodica, što rezultira netrpeljivošću, verbalnim i fizičkim nasiljem, odvođenjem djece i sl). Većina primjera se odnosi na nasilje u porodici, vrijedanje, te svakodnevne situacije koje vode do povrede dostojanstva (npr. „*niko neće da sjedne do mene u autobusu*“ i sl.).

Ovi podaci daju uvid u višeslojne probleme sa kojima se svakodnevno susreću predstavnici romske populacije.

„*Doživila sam diskriminaciju od strane muža, doveo je drugu ženu u našu kuću. a mene i djecu je istukao i izbacio iz kuće*“; Tuzla

„*Moj muž kada dođe kući pijan , izudara i mene i djecu, naziva me pogrdnim imenima i govori da izađem iz njegove kuće*“; Tuzla

„*Punac je došao u moju kuću i počeo se derati, mojoj ženi je rekao da se oblači i da ide njim kući jer ja nemam za sebe a kamoli za nju, rekao mi je da sam jadni cigan , onda me je udario i počeo lupati stvari po mojoj kući*“; Živinice

„*Radila sam u jednom kafiću i nisam imala prevoza, gazda mi je našao sobu. U ponoć gazdin sin je došao i počeo me je ucjenjivati*“; Lukavica

Analizirajući 62 odgovora koji se u većoj ili manjoj mjeri mogu dovesti u vezu i potencijalno kategorizirati kao slučajevi diskriminacije, mogu se generalno podijeliti u nekoliko oblasti gdje je ta diskriminacija najčešće zastupljena i kako se ispoljava: oblast zdravstva, obrazovanja, generalnog pristupa javnim i privatnim ustanovama (kino, centar za socijalni rad, restorani, bazen i sl), oblast zapošljavanja i pristupa radu, te fizičko nasilje prema pripadnicima/cama romske populacije.

Od svih nabrojanih situacija, daleko najviše spada u oblast zapošljavanja i pristupa radu (njih 26, skoro 42%). Odgovori se odnose na različite vrste diskriminatorskog ponašanja vezanih za oblast zapošljavanja ili pristupa radu. Situacije su uglavnom mobbing od strane kolega i šefa, pogrdna imena i vrijedanje na poslu, neuslovan rad i neadekvatna oprema, a drugi dio se odnosi na samu nemogućnost dobijanja posla (kada se neko javi na oglas sve bude u redu, „*a onda kada šef vidi da sam Rom/Romkinja kaže nema posla*“).

Druga oblast po učestalosti su diskriminatorne prakse koje se odnose na pristupe javnim ustanovama i privatnim prostorima. U pitanju su zabrana i/ili izbacivanje iz objekata kao što su diskoteka, kafić, taxi (više slučajeva), pijaca, buregdžinica, autobus, ulaz na jezero, trgovina, apoteka, bolnica (u bolnicu nisam primljen jer smrdim- slučaj iz Banovića). Vrlo jasan slučaj drugačijeg, diskriminatorskog ponašanja donosi primjer u Gračanici: „*Radio sam u Bihaću i tražio sam stan preko oglasa. Kad nazovem sve ok i kad odem na adresu vide da sam Rom kažu već smo izdali stan*“.

Zdravstvo je oblast gdje je uočeno 13 potencijalno diskriminatorskih praksi, (oko 21%) a sve se uglavnom odnose na nepružanje pomoći osobi koja je romske nacionalnosti (iako ima zdravstveno osiguranje i knjižicu). Opisane situacije su kada se daje prednost osobama koje dođu kasnije, govori se da je smjena završila kada dođe osoba romske nacionalnosti, potpuno odbijanje pregleda (iako osoba trpi bol). U svakom primjeru prisutno je i neprofesionalno i neetičko ponašanje medicinskog osoblja (primjer 1: „*U Domu zdravlja mi nisu htjeli previti ranu samo mi dali zavoj da sam sebi. Vi Cigani svugdje gurate ruku*“ – općina Živinice. „Kod ginekologa, vi cigani samo znate praviti djecu, to mi je rekla doktorica“, općina

Lukavac). Najveći broj slučajeva iz oblasti zdravstva zabilježen je u općini Tuzla, no to je razumljivo jer je ovo brojčano najveća općina i sa najviše zdravstvenih ustanova. Primjetan je i značajan broj diskriminatorskog ponašanja kod osoblja u apotekama (“*U apoteci radnica mi je rekla da ne ulazim da joj ne prljam pločice*”, općina Banovići; “*Svekrva je ušla u apoteku i da pita koliko su tablete i ona je rekla izadite napolje*” općina Tuzla).

Potrebitno je naglasiti da određeni broj odgovora upućuje na činjenicu da Romi nisu dovoljno upoznati sa određenim procedurama i načinom kako (lakše) mogu ostvariti neka svoja prava. Posebno se često u odgovorima spominje situacija “nisu me primili u dom zdravlja jer nemam knjižicu” kao diskriminacija, što je netačno i samo još jednom upućuje da je nužno osigurati informacije o pravima i procedurama ovoj populaciji.

Fizički napad/nasilje raportirano je u 5 slučajeva (pretukli su me, tukli su me jer sam Rom, udaraju me) obično su to komšije, obični ljudi prolaznici, no u jednom slučaju u pitanju je policajac (u općini Tuzla).

Zabilježeni su i slučajevi diskriminacijskih ponašanja prema pripadnicima Romske populacije u obrazovanju (3 puta), od kojih su 2 oblici segregacije, jer se Romi izdvajaju da sjede isključivo u zadnjim klupama, a dodatno, segregacija kao takva se pojavljuje u još 3 slučaja (zamoljeni su da sjede u zadnjem dijelu autobusa). U jednom slučaju iz škole ispitanik kaže: “profesorica mi je za svaku grešku govorila kako mi Cigani ne želimo učiti i da smo svi isti” (primjer iz općine Banovići).

Bitno je napomenuti da je od opisanih 623 slučaja čak 62,7% slučajeva koje su opisale žene.

U daljem toku istraživanja nas je zanimalo da li ispitanici poznaju nekoga ko je doživio diskriminaciju.

Tabela 3. Da li znate za nekog ko je bio diskriminisan?

Da li znate za nekog ko je bio diskriminisan				
Ponuđeni odgovor	Spol		Broj ispitanika	Postotak
	Ženski	Muški		
DA	10,25%	8,45%	374	18,7%
NE	40,35%	40,95%	1012	81,3%
Ukupno	50,6%	49,4%	2000	100%

Od analiziranih odgovora 18,7% osoba je opisalo situaciju u kojoj je neka druga osoba iz njihovog okruženja doživjela diskriminaciju. Ali kao i u prethodnom pitanju ima dosta slučajeva u kojima je opisan neki oblik nasilja, a ne diskriminacije. Ovo su neki od tih, a odnose se ili na nasilje ili vrijeđanje:

„*Moju komšinicu muž tjera da prosi po cijeli dan da bi on mogao da pije svaku noć, često je istjera iz kuće i naziva pogrdnim imenima*“ – Banovići.

„*Moju konu čovjek je udarao, a ja joj nisam smjela pomoći*“.

„*Moja majka je doživila diskriminaciju od strane komšija, rekli su joj ciganko idi prosi samo to i znate*“.

„Od brata dijete ide prosi da bi donio hranu svom bratu, a njihova majka ih je istjerala iz kuće“.

„Rodica koja je udata za neroma, svekrva joj govori da je ciganštura i da je prljava“.

„Dijete od strane druge djece zato što ne može da stane na stopala, hoda na prstima, pa mu svašta govore“.

Odgovori na pitanje *Da li znate nekog ko je diskriminisan?* donijeli su nam ukupno 43 odgovora odnosno opisanih situacija koje se mogu svrstati u slične kategorije koje smo imali pri odgovoru na prethodno pitanje.

Po broju odgovora, 17 njih (39%) spada u kategoriju nemogućnosti pristupa: taxi, pošta, javna ustanova, frizer, centar za socijalni rad (u općini Tuzla i Živinice), Caritas (u općini Tuzla), iznajmljivanje stana (općina Gračanica), autobus, korištenje lifta (primjer iz općine Banovići).

Ostali odgovori pokazuju diskriminaciju u zdravstvenim ustanovama (8 primjera), zapošljavanju (5 primjera), fizičko nasilje (4 primjera), obrazovanje (4 primjera), te segregaciju (2 primjera), koji se također odnose na školu.

Kada pogledamo odgovore o primjerima diskriminacije za oba slučaja (bilo da se diskriminacija desila samom ispitaniku, ili nekome koga on/ona zna), uviđamo da se najveći broj primjera odnosi na nemogućnost ili zabranu pristupa objektima/ustanovama pripadnicima romske populacije (31) te oblasti rada i zapošljavanja (31). Posebno je važno istaknuti da je procenat zaposlenih svakako nizak (svega 6 %), te da se oni Romi koji na neki način ipak dobiju posao, suočavaju sa nejednakim postupanjem i kolega i šefova, kao i predrasudama samih klijenata, što im izuzetno otežava rad i uopće mogućnost zadržavanja tog posla (primjer iz Živinica: „*Moj muž kada je radio u praoni mušterija nije htjela da mu on pere auto da cigan ne ukrade kasetofon*“).

Tabela 4. Da li ste bili u situaciji da budete vrijedani zato što ste...?

Da li ste nekada bili u situaciji da budete vrijedani zato što ste...?				
Ponuđeni odgovor	Spol		Broj ispitanika	Postotak
	Ženski	Muški		
Rom/Romkinja	22,8%	22,3%	902	45,1%
Osoba sa invaliditetom	1,25%	1,25%	50	2,5%
Žena	3,3%	/	66	3,3%
Drugo	0,65%	0,45%	22	1,1%
Nisu bili u situaciji da budu vrijedani...	22,6%	25,4%	960	48%
Ukupno			2000	100%

Više od polovine ispitanika je bilo u situaciji da bude vrijeđano po nekom osnovu. Najčešći motiv zbog čega su bili vrijeđani je da su pripadnici romske nacionalne manjine, čak 45% ispitanika je izjavilo da su bili vrijeđani zato što su Rom/Romkinja. Znatno manji procenat od 3,3% je vrijeđan na osnovu spola, 2,5% na osnovu njihovog invaliditeta. Interesantno je da su terenski radnici/ce upjeli uspostaviti povjerljiv odnos sa ispitanicima tako da su dvije osobe navele da su bili vrijeđani zato što su pripadnici LGBT populacije.

Od ukupnog uzorka 48% ispitanika nije bilo u situaciji da bude vrijeđano po nekom osnovu.

U nastavku smo postavili pitanje u kojem smo naveli moguće situacije koje su mogli doživjeti ispitanici/ce i da su se pri tome loše osjećali. U detaljnem opisu pitanja terenski radnici/ce su naveli situacije: nepristojno dodirivanje, ljubljenje, neželjeni komentari, neko upućivao komentare na račun Vašeg izgleda, tražio seksualnu uslugu.

Tabela 5. Da li ste bili izloženi nekom obliku ponašanja i pri tome se osjećali loše?

Da li ste bili izloženi nekom obliku ponašanja i pri tome se osjećali loše				
Ponudeni odgovor	Spol		Broj ispitanika	Postotak
	Ženski	Muški		
DA	15,6%	13,4%	580	29%
NE	35%	36%	1420	71%
Ukupno			2000	100%

Od 2000 ispitanika 71% je odgovorilo da nije bilo izloženo nekom obliku ponašanja, dok je 28,9% osoba izjavilo da su doživjeli jednu od pomenutih situacija.

Ovo istraživanje je pokazalo da je postotak skoro ujednačen između muškaraca i žena, a odnosi se na neki oblik seksualnog uznemiravanja. 29% je reklo da se nalazilo u takvoj situaciji, ono što je interesantno da je skoro izjednačen procenat i žena i muškaraca. Dosadašnja iskustva su tvrdila da su samo žene te koje su bile žrtve seksualnog uznemiravanja, dok ovaj podatak pokazuje da su prilično izjednačeni odgovori muškaraca i žena.

Ipak seksualno uznemiravanje je još uvijek tabu tema i teško je govoriti o ovome obliku uznemiravanja jer seksualnost predstavlja najdublju intimu i nezgodno je govoriti na ličnom primjeru sa nekim koga ne poznajemo tako da podatak od 29% nije zanemariv. Iz drugih istraživanja, prakse i publikacija znamo da osobe koje su doživjele neki oblik seksualnog uznemiravanja obično sebi pripisuju krivnju i potrebno je dugo vremena da se otvore drugoj osobi, tako da možemo pretpostaviti da je ovaj broj znatno veći.

U nastavku smo željeli saznati koliko ispitanika/ca je doživjelo neki oblik mobinga na poslu. Postavljeno pitanje se odnosilo na ispitanike/ce koji su bili u radnom odnosu ili radili u nekom privatnom preduzeću gdje nisu bili osigurani. Pitanje je postavljeno tako da je sadržavalo tri ponuđena odgovora i mogućnost da se navede nešto drugo ako nije navedeno u predloženim odgovorima. U tabeli broj 6 vidimo da 87% nije bilo u situaciji da doživi mobing na poslu. Budući da smo ranije u istraživanju utvrdili da je skoro polovina ispitanika nezaposlena ne iznenađuje veliki procenat osoba koje su negativno odgovorile na ovo pitanje. Sa druge strane dobili smo i informaciju od terenskih radnika/ca da su nailazili na otpor od strane ispitanika jer su mislili da će morati navoditi ime poslodavca koji se neprihvatljivo

ponašao prema njima. Ono što je zanimljivo je da od svih slučajeva diskriminacije koji su opisani, najveći broj njih se odnosi upravo na oblast rada i zapošljavanja. Tako da je legitimno da pretpostavimo da mobinga ima, ali da osobe koje rade od straha da ne izgube teško stečeni posao, to ne žele da prijave.

Tabela 6. Da li ste bili izloženi nekom od ovih oblika ponašanja od strane nadređenih ili radnih kolega na poslu?

Da li ste bili izloženi nekom od ovih oblika ponašanja na poslu				
Ponuđeni odgovor	Spol		Broj ispitanika	Postotak
	Ženski	Muški		
NE	39,7%	47,4%	1742	87,1%
Ponižavao/ vrijeđao	4,5%	5,4%	196	9,9%
Neosnovano smanjivao platu	0,6%	0,4%	20	1%
Neosnovano mijenjao radne uvijete	1%	1,1%	42	2,1%
Ukupno			2000	100%

Oko 10% je doživjelo neki oblik vrijeđanja i ponižavanja na radnom mjestu. Na ponuđeni odgovor da li vas je nadređeni ponižavao ili vrijeđao (galamio, gurao, nazivao pogrdnim imenima) 9,9% osoba se našlo u takvoj situaciji. Neosnovano mijenjanje radnih uvjeta (produženje radnog vremena, nepotrebna promjena radnog mesta, uskraćena sredstva za rad) pretrpjelo je 2,1% ispitanika.

Zadnje pitanje u ovom dijelu upitnika je trebalo dati odgovor na pitanje segregacije Roma/Romkinja. Terenski radnici/ce su imali pomoćno pitanje koje se odnosilo na fizičko razdvajanje, a to je da su morali ući na sporedni ulaz, mogu ući na bazen u određeno vrijeme, ili da im je zabranjen ulaz na bazen u potpunosti, da ne mogu ući u neki ugostiteljski objekat, da su djeca odvojena u školi u poseban razred i slično. Oko 5% ispitanih je reklo da su bili u situaciji da budu fizički razdvojeni.

Dakle ovaj dio pitanja specifično se odnosio na fizičku razdvojenost, tj. situacije kada je osobi bilo zabranjeno da uđe u neki objekt ili instituciju. 36 takvih odgovora uglavnom se odnosi na private objekte (slastičarne, restorane, i sl.), zatim bazene i javna kupališta, autobuse, javne toalete, liftove. Posebno je rasprostranjena praksa da se romska djeca smještaju u zadnje klupe u školama.

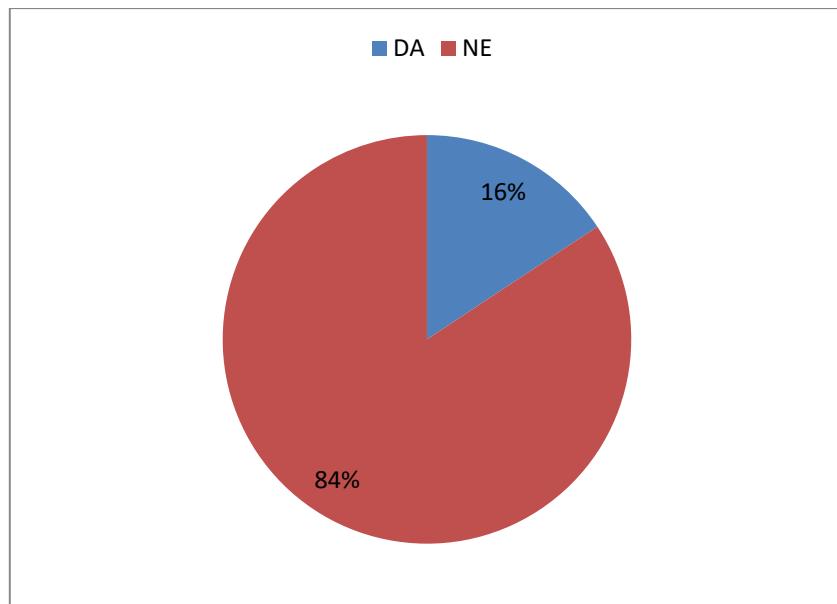
Možemo generalno zaključiti da postoji potreba da se rade edukacije na temu Zakona o zabrani diskriminacije sa predstavnicima javnih ustanova, ali i kampanje informisanja šire javnosti o Zakonu o zabrani diskriminacije i posljedicama koje nosi nejednakost postupanja.

“Poduzete mjere i reakcije na diskriminacije”

Zadnji dio upitnika sadržavao je četiri pitanja koja su trebala dati uvid u reakciju ispitanika u odnosu na diskriminaciju odnosno da li su bili spremni prijaviti diskriminaciju. Kome su se obratili da prijave diskriminaciju. Šta se desilo nakon prijave diskriminacije. Kakva je

situacija bila za njih lično kada su prijavili diskriminaciju odnosno kako su se osjećali i zadnje pitanje je bilo da li bi prijavili diskriminaciju. Ako DA, kome, a ako NE zašto?

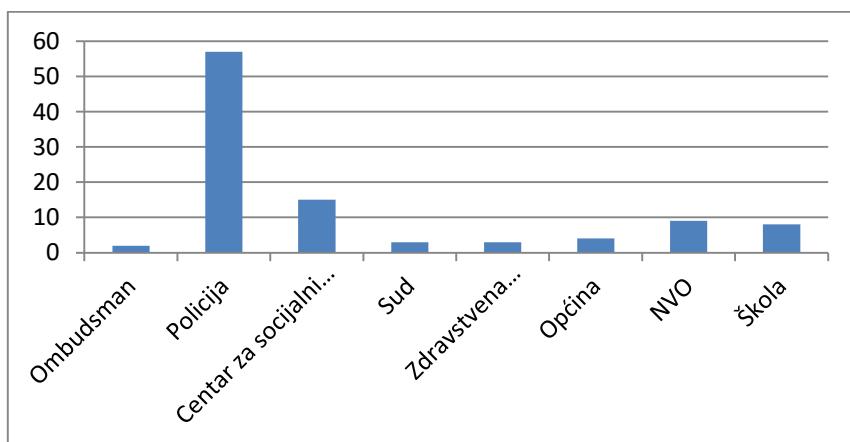
Grafikon 9. Da li ste bili u situaciji da prijavite diskriminaciju?

Interesantan je podatak da je više od 15% ispitanika prijavilo diskriminaciju jer postoje indikacije da generalno ljudi ne prijavljuju diskriminaciju. Od ukupnog uzorka 15,7% je izjavilo da su bili u situaciji da prijave diskriminaciju, ali u odnosu na njihovu percepciju šta za njih predstavlja diskriminacija tu spadaju i slučajevi oblika nasilja. Kada uporedimo ovaj podatak sa podatkom da je 31% osoba doživjela diskriminaciju jasno je da je samo polovina i prijavila svoj slučaj.

U nastavku možete pogledati grafikon broj 10 u kojem su prezentovani podaci kome, odnosno kojim institucijama su se ispitanici obratili kada su prijavili slučajeve diskriminacije.

Grafikon 10. Kome ste prijavili diskriminaciju?

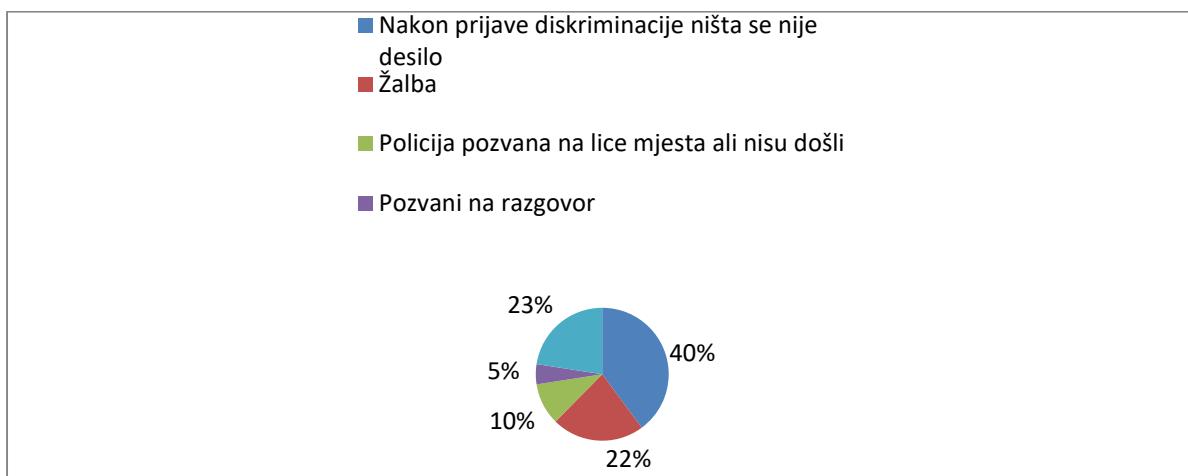

Od ukupnog uzorka samo je 314 prijavljenih slučajeva diskriminacije. Poražavajući je podatak da je samo 2% ispitanika koji su prijavili diskriminaciju na pravu adresu odnosno Instituciji Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Nadalje vidimo da najviše povjerenja romska populacija ima u policiju što pokazuje i podatak da je čak 57% prijavilo svoj slučaj policiji. Na drugom mjestu po učestalosti odgovora je Centar za socijalni rad kome su se obratili u slučaju diskriminacije. Sa druge strane ovaj nam podatak i pokazuje koliko je neznanje o tome kome bi se trebali obratiti kada dožive diskriminaciju.

Druga istraživanja o sigurnosnim potrebama Roma u Bosni i Hercegovini također govore o odnosu policije i romske populacije. Romi su tokom istraživanja navodili da se policija prema njima odnosi s predrasudama te da su izloženi etničkom profiliranju tokom policijskog djelovanja. Tokom istraživanja predstavnici policije su dali potpuno suprotno mišljenje i smatraju da predstavnici zakona djeluju u skladu sa svojim ovlaštenjima te da sve građane pravično tretiraju. Iako iznosimo stavove Roma, ovo istraživanje se ograđuje od zaključaka da je djelovanje policije obojeno predrasudama kada je riječ o Romima.²⁷

Naredno pitanje u upitniku je trebalo dati odgovor o tome šta se desilo nakon što su se odlučili da slučaj prijave diskriminaciju.

Grafikon 11. Šta se desilo nakon što ste prijavili diskriminaciju?

Iz grafikona broj 11 vidimo da u najvećem postotku prijava diskriminacije nije donijela nikakve promjene. U 23% slučajeva opomenuta je osoba koja je vršila diskriminaciju dok je u 10% slučajeva policija pozvana da se prijavi diskriminacija, ali prema odgovorima ispitanika policija nije izašla na teren. Ovaj odgovor je dosta zanimljiv za dalju analizu jer se ne zna pravi razlog zašto se policija nije odazvala na poziv iz romske zajednice. Sa druge strane nemamo informaciju na koji način je policija pozvana i šta je pri tome rečeno.

²⁷Sigurnosno potrebe i problemi Roma u Bosni i Hercegovini, Atlanske inicijative, Sarajevo 2015.

Pred kraj smo željeli saznati kako su se osobe osjećale kada su prijavile diskriminaciju.

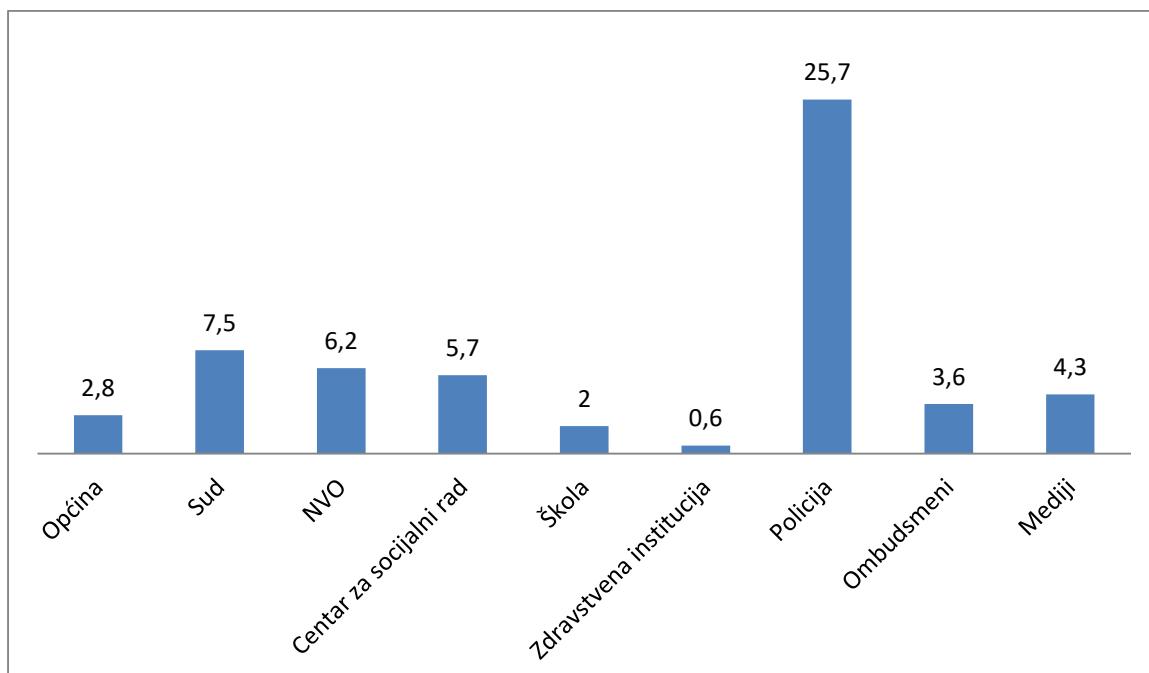
Grafikon 12. Kako ste se osjećali nakon što ste prijavili diskriminaciju?

Postavljeno pitanje je davao mogućnost ispitanicima/cama da kažu kakve promjene su doživjeli nakon što su prijavili diskriminaciju. Od ukupno 2000 popunjениh upitnika 14,8% je odgovorilo na pitanje. Sve je ostalo isto kao i prije nego što su prijavili diskriminaciju reklo je 44% ispitanika. Dok je 28% osoba izjavilo da se osjećaju zadovoljno jer su prijavili svoj slučaj.

Na kraju smo pitali sve ispitanike da li bi prijavili diskriminaciju i ako bi kome. Više od 50% je reklo da bi prijavilo diskriminaciju u budućnosti ako bi im se desila. U grafikonu broj 13 vidimo odgovore ispitanika.

Grafikon 13. Kome biste prijavili diskriminaciju?

Kao što vidimo, a vidjeli smo i u prethodnom pitanju najviše ispitanika svoj slučaj prijavilo bi policiji. Obzirom da smo ustanovili ranije u istraživanju da u velikom broju ispitanici miješaju pojam diskriminacije sa nasiljem i drugim oblicima kršenja ljudskih prava shodno tome smo i dobili odgovore. Tako da 5,7% ispitanika diskriminaciju prijavilo centru za socijalni rad a približan je procenat da bi prijavili diskriminaciju nevladinoj organizaciji, sudu ili općini. Svega malo više od 3% bi se obratilo na pravu adresu Instituciji Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine.

Među odgovorima zašto ne bi prijavili diskriminaciju najviše se izdvaja strah od posljedica, zatim da je dug proces dokazivanja diskriminacije, da nema koristi od pokretanja procesa. Mali broj ispitanika je naveo i nepismenost kao prepreku za prijavljivanje diskriminacije kao i nepovjerenje u sistem i da je previše skup proces prijave diskriminacije.

Zaključci

Iz rezultata dobijenih iz ovog istraživanja smo potvrdili da je romska populacija posebno ranjiva kada su diskriminatorne prakse u pitanju. Od ukupno 2.000 upitnika, u bazi odgovora koji se tiču situacija diskriminacije koje su doživjeli, 38% ukupnog broja ispitanika su odgovorili barem na jedno od pitanja koja se tiču oblika diskriminacije koju je osoba sama doživjela i/ili oblika diskriminacije koju je doživio neko iz njihove bliže okoline.

Od svih izloženih situacija koje su ocijenjene kao diskriminatorske (bilo da su se desile samom ispitaniku ili nekome koga poznaje), daleko najviše spada u oblast zapošljavanja i pristupa radu, oko 30 %. Odgovori se odnose na različite vrste diskriminacionog ponašanja vezanih za oblast zapošljavanja ili pristupa radu. Situacije su uglavnom mobbing od strane kolega i šefa, pogrdna imena i vrijedanje na poslu, neuslovan rad i neadekvatna oprema, a drugi dio se odnosi na samu nemogućnost dobijanja posla.

Identičan postotak raportiranih slučajeva odnosi se na nemogućnost ili zabranu pristupa objektima/ustanovama pripadnicima romske populacije (31), a odnose se na javne i privatne prostore i objekte. U pitanju su zabrana i/ili izbacivanje iz objekata kao što su diskoteka, kafić, taxi, pijaca, buregdžinica, autobus, ulaz na jezero, trgovina, apoteka, bolnica. Posebno su zabrinjavajući nalazi koji upućuju na javne ustanove.

Sa druge strane potrebno je naglasiti da određeni broj odgovora upućuje na činjenicu da Romi nisu dovoljno upoznati sa određenim procedurama i načinom kako (lakše) mogu ostvariti neka svoja prava (npr. prijavljivanje na biro za nezaposlene radi ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu).

Također istraživanjem dobijeni podaci ukazuju da romska populacija ne zna razliku između diskriminacije i nekog drugog oblika kršenja ljudskih prava. 90% situacija koju su ispitanici identificirali kao „diskriminacija“ u većini slučajeva su bili: fizičko i verbalno nasilje u porodici, verbalno vrijedanje, problem sa alkoholizmom u porodici, seksualno nasilje, izuzetni problemi za sve uključene strane u porodicama gdje su brakovi između Roma i ne-Roma (neprihvatanje sredine u kojoj žive niti samih porodica, što rezultira netrpeljivošću, verbalnim i fizičkim nasiljem, odvođenjem djece i sl). Velika većina primjera se odnosi na

nasilje u porodici, vrijeđanje, te svakodnevne situacije koje dovode do povrede dostojanstva (npr. niko neće da sjedne do mene u autobusu i sl.).

Za cijelo istraživanje možemo zaključiti da postoji potreba da se rade edukacije o pojmu diskriminacije kako u romskim zajednicama tako i sa predstavnicima institucija, javnih ustanova ali i šire javnosti. Ljudi u svakodnevnim situacijama nisu svjesni koliko su njihovi postupci diskriminatorni, kao i činjenicu da za takva ponašanja mogu i moraju odgovarati.

Analizom zadnjeg djela upitnika smo dobili podatke kome bi se ispitanici obratili za pomoć u situaciji kada su doživjeli diskriminaciju ili u slučaju ovog istraživanja kršenje njihovih ljudskih prava. Analizom odgovora se jasno vidi da romska populacija najviše ima povjerenja u policiju, zapravo najveći broj je slučajeva gdje su se upravo obratili policiji. Generalno možemo zaključiti da ipak postoji povjerenje u policiju.

Sa druge strane i dalje postoji nepovjerenje da će se nešto promijeniti ukoliko budu prijavljivali diskriminaciju, jer jednostavno u sistemu ne postoji dovoljno veliki broj riješenih slučajeva koji bi davali motivaciju žrtvama diskriminacije da se aktivno bave zaštitom svojih prava.

Preporuke

Politička i javna obespravljenost Roma uzrokovana je mnogim faktorima, od kojih se neki javljaju unutar samih romskih zajednica. Da bi došlo do promjena u smislu smanjenja diskriminacije romske populacije na Tuzlanskem kantonu potrebno je djelovati ne samo na vlasti, nego i na građane ali i na samu romsku populaciju.

Djelovanje na vlasti

Romske nevladine organizacije mogu uspostaviti bolju suradnju sa vlastima na BH nivou: Ministarstvo za ljudska prava, Komisije za ljudska prava, Institucija Ombudsmena za ljudska prava BiH, Tuzla Kanton i općine. Ostvarivanjem bolje suradnje razvile bi se konkretnе akcije koje bi doprinijele:

Osiguranju poštivanja ljudskih prava romske populacije i zabrana njihovog diskriminisanja od strane ostalih građana, a sve to kroz:

- Striktno provođenje Zakona o zabrani diskriminacije, što bi podrazumijevalo adekvatno kažnjavanje kršitelja ovog zakona;
- Aktivnosti upoznavanja šireg građanstva o Zakonu o zabrani diskriminacije i sankcijama za njegovo kršenje;
- Davanje prilika romskim predstavnicima da se uključe u društvene i političke tokove kroz članstvo u raznim radnim grupama na općinskom nivou;
- Podržavanje rada organizacija koje se bave suzbijanjem diskriminacije na općinskom i kantonalm nivou;
- Poboljšanje opće situacije romske populacije na tuzlanskem kantonu kreiranjem općinskih lokalnih akcionalih planova za rješavanje problema Roma koji će obuhvatati obrazovanje, zapošljavanje i poboljšanje pristupa zdravstvenoj zaštiti;

- Edukaciju osoblja u javnim službama o primjeni Zakona o zabrani diskriminacije, kako postupati sa romskom populacijom, obezbjediti jednak pristup uslugama romskoj populaciji, posebno u zdravstvenim i školskim ustanovama;
- Romske zajednice i predstavnici organa vlasti trebaju istinsku mogućnost da zajedno učestvuju u oblikovanju politika i inicijativa koje se tiču njihovih života.

Djelovanje na širu javnost

Budući da je ovo istraživanje pokazalo da je većina slučajeva počinjena upravo od strane običnih građana preporučuje se:

- educirati građane o Zakonu o zabrani diskriminacije i predviđenim mehanizmima zaštite, kao i o posljedicama koje nepoštivanje tog zakona može proizvesti za pojedince i/ili pravna lica
- građane treba edukovati o osnovnim ljudskim pravima koja svojim neznanjem uskraćuju romskoj nacionalnoj manjini;
- aktivnija promocija romske kulture i tradicije, promovisanje pozitivnih primjera Roma/Romkinja koji su integrirani u društvo sa ciljem smanjenja predrasuda koje dovode do diskriminacije;

Aktivnosti usmjerenе na Rome/Romkinje u romskim zajednicama

Kroz analizu istraživanja smo dobili podatke da se većina romske populacije u nekom trenutku svog života susrela sa diskriminacijom ili nekim kršenjem ljudskih prava koja miješaju sa diskriminacijom. Također smo utvrdili da je malo znanje u razlikovanju između pojma diskriminacije i kršenjem drugih prava, iz navedenog slijedi potreba da se dalje radi na:

- edukovanju romske populacije o osnovnim ljudskim pravima, zabrani i mjerama njihovog kršenja, tako i o samoj diskriminaciji;
- posebnu pažnju usmjeriti na edukaciju o tome šta diskriminacija jeste, koji su njeni najčešći pojavnii oblici te koliko se razlikuje/ne razlikuje od ostalih kršenja prava sa kojima se Romi najčešće susreću. Edukacije bi se provodile uglavnom kroz rad nevladinog sektora;
- educirati Rome/Romkinje o potrebi reagiranja na doživljenu diskriminaciju. Kako, kome i na koji način prijaviti diskriminaciju;
- edukacija o oblicima nasilja u porodici i adekvatnom reagovanju;
- raditi na poboljšanju vlastitih životnih uslova u cilju suzbijanja predrasuda;
- povećati broj osoba koje završavaju osnovno i srednje obrazovanje;
- promovisanje romske kulture i tradicije;
- aktivno učešće u društvenom životu kroz uključivanje u rad udruženja i organizacija;
- poboljšanje komunikacije između romske populacije i ostalih građana.

Aneks 1: Upitnik

“Stavovi i razina svijesti o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije u romskim zajednicama na području Tuzlanskog kantona”

Terenski radnik/ca:

Šifra: _____

UPITNIK

1.Demografski podaci o ispitaniku

Starosna dob	I:18-25 II:26-35	III: 36-45 IV: 46+
Naselje:	I Gradsko	II Prigradsko
Spol	M	Ž
Da li posjedujete ličnu kartu?	DA	NE
Da li imate zdravstveno osiguranje?	DA	NE
Broj članova u domaćinstvu:		
Izvori prihoda:	I Zaposlen/a	

(Moguće zaokružiti više odgovora)	II Nezaposlen/a III Sezonski rad IV Rad na crno V Socijalna pomoć VI Penzioner/ka
Obrazovanje (Zaokruži)	I Bez obrazovanja (NK) II Osnovna škola III Nepotpuna osnovna škola IV Srednja škola V Visoka stručna spremam

1. Upitnik diskriminacije

1. Da li znate šta je to diskriminacija?

DA   NE

2. Da li znate koji su oblici diskriminacije?

DA   NE

Ako DA, navedite:

---

3. Da li ste nekada bili diskriminisani?

DA   NE

Ako DA, šta se desilo:

---

4. Da li znate nekog ko je diskriminisan?

DA   NE

Ako DA, šta se desilo:

---

5. Da li ste nekada bili u situaciji da:

5.1. Da budete vrijeđani zato što ste:

- a) Rom/Romkinja
- b) Osoba sa invaliditetom
- c) Žena
- d) Drugo (šta) _____

5.2. Da li ste bili izloženi nekom od ovih ponašanja i pri tome se osjećali loše (nepristojno dodirivanje, ljubljenje, neželjeni komentari, upućivanje komentara na račun Vašeg izgleda, traženje seksualnih usluga)?

DA NE

5.3. Da li ste ikada doživjeli da Vas je šef ili radni kolega(ako ste radili na bilo kojem radnom mjestu):

- a) Ponižavao /vrijeđao (galamio, gurao, čupao, nazivao pogrdnim imenima)
- b) Neosnovano smanjivao/la platu
- c) Neosnovano mijenjao/la radne uvjete(produžio radno vrijeme, nepotrebno mijenjao radno mjesto, uskratio sredstva za rad...)
- d) Drugo (šta) _____

5.4. Da li ste Vi ili Vaša djeca, Vaša zajednica bili fizički razdvojeni od drugih samo zato što ste Rom/Romkinja (npr. možete ući na sporedni ulaz, možete se na bazenu kupati u određeno vrijeme, ne možete ući u neki ugostiteljski objekat, djeca idu u poseban razred i slično):

DA NE

Ako DA, opišite šta se dogodilo?

---

6. Da li ste bili u situaciji da prijavite diskriminaciju?

DA NE

Ako DA -Kome?

- Opština
- Sud

- NVO
- CZR
- Škola
- Zdravstvena institucija
- Policija
- Ombudsmani
- Mediji
- Drugo (Kome)_____

7. Šta se desilo nakon što ste prijavili diskriminaciju (opisati) :

---

8. Šta se desilo Vama lično nakon što ste prijavili diskriminaciju?(opisati)

- a) Sve je isto
- b) Sada mi je još gore
- c) Podržavaju me u zajednici
- d) Osjećam se zadovoljno
- e) Drugo, šta (navesti)_____

9. Da li biste prijavili diskriminaciju?

DA

NE

Ako DA, kome?

- Opština
- Sud
- NVO
- Centar za Socijalni RadZR
- Škola
- Zdravstvena institucija
- Policija
- Obduksmeni
- Mediji
- Drugo (Kome)_____

Ako NE, zašto?

HVALA NA IZDVOJENOM VREMENU